

séges, hogy megismerkedjünk a második században egyfelől a keresztények gondolkozásával, másfelől a pogány világ eszmeáramlatával.

Mindezeket ez alkalommal szerettem volna előadni és elmenni a jelesebb jellemvonások ismertetésével egészen az ötödik századig, de magam is, csak mikor hozzákezdttem e munkámhoz, vettem észre, hogy egy alkalomra igen sokat ígértem.

Az előadottak történelmi szempontból a hegyi beszédre és Jézusra vonatkoznak; tovább pedig arra, hogy mikép lesz a történelmi Jézusból Messiás, Krisztus s mikép alakul át a Krisztus fogalom, míg ez egy eszményi alakot tárt előnkbe, mely aztán elég korán azonosíttatik a történelmi Jézus eszméjével. Megmutatni igyekeztem azt is, hogy minden nemesebb törekvés és küzdésnek jó formán a kor szelleme adja meg irányát s vajmi ritkán érjük el épen azt a célt, amit keresünk, inkább az áll, hogy az isteni bölcsesség vezeti minden útunkat. Megmutatni igyekeztem azt is, hogy ha mindazokat tekintetbe vesszük, melyek között a ker. vallás fejlődött, be kell látnunk, hogy az az első század viszonyai között nem fejlődhetett más irányban, mint a minőben fejlődött.

Ezek után kérem, elégedjenek meg azokkal, amelyeket most adhattam; talán ez is igen hosszadalmas volt. Hogy azonban vállalt feladatomban egészen eleget tehessek, arra majd újabb alkalmat kérni fogok.

Csifó Salamon,
teológiai tanár.

A németországi vallásos élet jelen állása és legfontosabb irányzatai.

Irta: HEINRICH WEINEL, jénai egyetemi tanár.

Ezelőtt 15 évvel a Hibbert Journalban leirtam volt a németországi vallásos állapotokat. Akkor öt fő irányzatot különböztettem meg.¹⁾

Első a hagyományos egyházas kegyesség, amely erős piétista izzel a társadalmi kérdésekkel való foglalkozásból merítette életerős voltát.

¹⁾ Weinel Dr. Carpenter kérésére írta volt ezen tanulmányt, melynek címe: A vallásos élet és gondolat Németországban ma napság. Megjelent a Hibbert Journal 1909. júliusi számában. A jelen cikk a Hibbert Journal 1924. januári számában jelent meg. Mindkét cikket Carpenter fordította át angolra. Jelen rövidített fordítás a Carpenter angol fordításából való B. P.

Másik a kereszténység az a formája, melyet közönségesen liberálisnak nevezünk s a mely a lutheri vallásosságnak Herder, Goethe és Kant (ritkábban Fichte és Hegel) idealizmusának kombinációjából állott, amely Jézus történeti személyét kiválóan előtérbe helyezte s amely szintén mélyen foglalkozott a társadalom kérdéseivel. Nem kisebb nevek jelölik ez irányzatot, mint Harnack, Euchen és Naumann.

A harmadik a széleskörben vitatott „*Monizmus*“, melynek élén a nagy természettudós: Häckel és a bremeni lelkész: Karthoff állott, amely a „*Monista Ligában*“ nyert szervezetet s oly neveket is számlált tagjai közé, mint a Hart testvérek, Bruno Wille és Wilhelm Blösche. Sok művelt embernek ez volt a hitvallása; ez volt a szociáldemokraták hitvallása is, míg a marxi dogma ki nem elégítette vallási szükségleteiket.

A negyedik az utóbbi időben annyira elterjedt Buddha-pesszimista irányzat, amely Sopenhauer és Hartmann hatása alapján indult, Hegellel épülve „*A szellem vallásában*“ fejt ki bölcséleti kegyességét. Ezek között a kalsruhei Arthur Drews professzor áll előtérben, aki 1910-ben nagy és éles polemiát provokált Jézus történeti lételének tagadásával, amely most szerencsére lelohadt, de akkor nagyfontosságú volt.

Ezek között egy misztikus folyamat volt érezhető, olyan, ami Ibsen utolsó költeményeiben és Gerhard Hauptmann drámáiban érezhető, s amely jelezte, hogy a realizmus és a materializmus végét járja. Ennek leghatalmasabb képviselői: a belga Maeterlink, az osztrák Hugo von Hofmansthal és Rajna Maria Rilke. Ezen intellektuálista miszticizmuson kívül megjelent egy „okkult“ irányzat, finom teozofia, majd meg egy durvább spiritista mozgalom, mely „csodák“-hoz és szellemi kinyilatkoztatásokhoz kötötte magát.

Ezek után Európa népei borzasztó tapasztalatokat szereztek és a németek külső és belső válságokon mentek át oly erőszakkal és gyorsasággal, amit alig ért meg nemzedék — világháború és forradalom, győzelem és vereség, felmagasztaltatás és megaláztatás, milliók halála és szenvedése külföldön, gond, éhség otthon az özvegyek, nők és gyermekek között; a birodalom bukása, amely a középosztálynak büszkesége volt; más oldalon pedig a munkásság óriási várakozása a proletáriátus győzelmétől. Ezek az események egyfelől rendkívül nagy izgalmat, másfelől pedig kimerültséget és hiányt eredményeztek; egyfelől az élvezetek zabolátlan örültsége, másfelől kétségbeesés és utálat; egyfelől gyors és szédítő meggazdagodás, másfelől azon osztályoknak lekoldusodása, melyek a jó hagyományokat fönn szokták tartani. Leirhatatlan zúr-zavar, amelyben még ma sincsen teremtő világosság! Mit jelent a vallás egy ilyen kifecamodott világban? Csak rombolt-e a háború, vagy valami újat is alkotott?

Korunk nagy lelki megrázkódásait legjobban a költészet tükrözi vissza. Ebből látszik meg, hogy a nép miként rázkódott meg egészen a mélyéig és milyen kilengéseket élt át. Egészen a klasszikusokhoz közel állóan fejezik ki ez érzést: egy Behmel, Lilienkron és Hauptmann költészete. Az „expresszionizmus“ lirájából a világ omlás kiáltása hangzik az egekre és kétségbeesett mozdulattal fordul Istenhez. Ezen utóbbi költészetnek a formája is feltünteti a kor szülte meghasonlást, ámbar némely összekötő sorok visszavezetnek Walt Whitmannhoz és Rilkehez sőt még a régibb generációhoz is: Nietzschehez, Arno Holzhoz és Alfred Momberthez. A nyelvnek eddig nem hallott szépségei és merészségei váltakoznak a leglaposabb közhelyekkel — mint éppen maga az élet és az ember — hogy a legtömörebb rövidséggel dolgozzék, a nyelvtanon elkövették a legutolsó erőszakot, a névelőket és előjárókat kihullatják, a nagy szavak, mint tévedt sorok, vagy mint óriási falak állanak egymás mellett. A nyelvezete még a legközönségesebb fület is megkínozza. Kurt Printhos „Az emberiség alkonya“ címen ezen költeményekből egy anthológiát állított össze, amely hű kifejezője az általános nézőpontnak. Az emberiség alkonya, a nyugati civilizáció alkonya, mint egykor az Istenek alkonya — az igazi címe a könyvnek. A nyugati civilizáció a földidézett háborúval tönkre tette magát benne. Ebből a sírból föl kell ébrednünk az embertestvériségnek egy magasabb lételére. Vannak költemények, melyek valóságos programjai az anarchiának és a kommunizmusnak, amelyek mélységes mély szánalomból mindent elpusztítánnak: az embergyilkoló gyárakat, a lányokat elnyelő városokat, a gyermekpusztító külvárosi negyedeket és az embereket megsemmítő háborút. Az emberiséget testvériségre és mindent teremtő szeretetre hívja föl s új eget és új földet remél.

Lássunk egy párat ezen költeményekből:

Uram, szakíts szét!

(Franz Werfel.)

Uram, szakíts szét!
 Gyermek vagyok még, balga,
 Még kapható a forradalmi dalra.
 Mondd meg, ki vagy, szólj! . . . Hallga,
 Hogy zeng, hogy zúg a mindenségnek hangja:
 Vagyunk, vagyunk!
 Hadd merjek szólni hát,
 Még nem lábbaltam kínjaid tavát,
 Még talpig ember
 Még nem kucorgok kétrét törve,
 Még nem fogódzom másba nyögve
 Miként vajudó némbor.
 E nagy időnek őrlő malma
 Nem zúzott szét, nem volt hatalma . . .
 Uram, szakíts szét!

E siralmas gyönyör minek, mit ér ? !
 Eressz !
 Értem hiába vérzett a kereszt.
 Kint adj, keservet ! Érjen, ami ér !
 Add a halált ! Nekem. Mindenkiét !
 Uram, szakíts szét !

Uram, szakíts szét !
 Ne várd, míg minden rongy ribancban
 A kulcsot hozzád beadom
 S minden macskában, girhes vén gebében
 Elpatkolok bután és meghatón,
 Míg elepedten, szomjuságtól égve,
 A szentséget vétkes nyelvemre véve
 A Szent Mihály lován elindulok,
 Hogy megtaláljam, amiért futok . . .
 Uram, szakíts szét !

Uram, szakíts szét !
 S csak aztán, hogyha eloszlom a szélben
 S minden anyagban leszek rész a részben.
 Szent csipkebokrod lobbot akkor vessen,
 Sejtelmes szózat sisteregve zengjen,
 A nagy, az örök Minden ércszavával :
 Vagyunk, vagyunk !

Fordította : PÁLFI MÁRTON.

Csak vágy vagyok . . .

(Erst Sadler.)

Csak vágy vagyok, szomj, füst, láng, lobbanóság.
 Lelkem szűk vályu, rajt' az élet ökle
 Bámész időt — volt, nincs — rohanva lök le
 S bőrömrre bélyeget süt: *mulandóság*.

A végtelen víztükör vagy Te, melybe
 A sok-sok élet kis patakja csurran
 S a holt világ, ahol új élet csillan
 Ott lenn vagy a rejtelmes, titkos mélybe'.

Fordította : PÁLFI MÁRTON.

Megtisztult emberiséggel, új földdel és paradicsommal Isten megjelenik. Igaz, először csak mint vágyódás és siránkozás, „a műveltek misztériumos vallásának” pantheista istene. Erővel, szenvedéllyel és mind több és több személyi tulajdonsággal keresik és találják meg az Istent.

Ezen költőkben a régi, nyílt pantheizmus robban föl, hozzáadva egy kis keresztény örökséget. Az expresszionista drámairók között előtérben Max Toller áll, kinek drámái: *A tömeg*, *A férfi*, oly jellemző címmel bírnak. Politikai tekintetben Toller egyike a bolsevista vezéreknek s a müncheni forradalom miatt ma is börtönben ül s régebbi, mint jelen költeményei a Liebknecht Action-jában jelentek meg. A legnagyobb mester e téren Georg Kaiser, aki *A Koral*; *I. és II. Gáz*-ban korunknak

és a német sorsnak erős képét festette meg, amely csaknem mithosszá emelkedett. A társadalmi kérdések megoldására fordított minden kísérlet, az erőszak és a háboru kérdését sem véve ki, katasztrófára vezetett: a szimbolikus gáz robbanásra, melyből a triológiának két utóbbi része nevét kapta. Minden katasztrófára vezetett: a szociálizmus, kommunizmus, individuálizmus, kapitalizmus és imperiálizmus. A katasztrófából az ember név, mint ígéret tűnik föl. Az ember azonban, mint keresett, mint óhajtott, de sohasem, mint megtalált, vagy meggyógyított fordul elő. A katasztrófa bekövetkezésekor a tragédia remény nélkül zárul ezzel a buzdító felkiáltással: Ember!

Nagyon megindító azokra a költőkre gondolni, akik a munkásosztályból emelkedtek föl, mint Brüger, Barthels és Klæher. Ezek keresik és mindenütt az Istent érzik s osztályosai számára jövőt keresnek. Költeményeikben az Isten, mint a legfőbb igazság emelkedik föl, a Jézus alakja, mint az emberi szent szeretet szimboluma ragyog át a gyűlölet mélységein, az osztályok küzdelmein és a háboru örvényeiben.

Eddig elé oly csoportokkal foglalkoztunk, melyek nagy távolságra vannak az egyháztól. Lélektanilag ez egy új világ. Úgy az expresszionista, mint a munkásosztályok költői teljesen egyházi összeköttetés nélkül állanak. Ezeknek az egyházzal való viszonyuk körülbelül olyan, mint a maguk külön szervezetében a katolikusok és a zsidók viszonya. Amielőtt azonban az egyházra térnénk, az időknek más jeleivel és válaszos mozgalmával kell megismerkednünk.

Jellemző a mi filozófiai olvasmányokhoz szokott művelt közönségünkre, hogy ezen időben a legelterjedtebb olvasmány, egy eddig ismeretlen tudós, Spengler műve: *A Nyugat összeomlása*. A háboru alatt oly nagyon el volt terjedve a nyugati világ összeomlásának átérzése, hogy e könyv jutott legközelebb az emberek érdeklődéséhez. A könyvnek különben kiváló tulajdonságai vannak. Van benne matematika, természettudomány, vallás, bölcsélet és művészet s habár a részletekben tévedések is vannak, a könyv mégsem lesz kevesebb, mint a filozófia új történetének vázlata. Mint ilyenek akkor is meglesz az értéke, ha az egyetemes romlás érzése el is múlik. Nyugat betegágyánál vagyunk. A mély góth lélek, a Fauszt lelke agonizál benne. Ezen lélek 1000 körül ébredett föl s uralta a világtörténelmet, a középkori epikában és góth katedrálisokban, a reneszánszban és a német idealizmusban csúcsozott ki és érte el szépségének teljességét. Fauszt lelke, nyugat lelke haldoklik, teremteni már nem tud, csak gyártani, a tudományban, szociálizmusban, a gyárban és technikában egyaránt. Világos, hogy itten a vallásos érzelmek meglazulnak, a léttel való kinembékülést, hitetlenséget a vallásban és szociálizmusban egyformán látják, de látják az

érzékeken túli és új teremtés után való vágyódást is, azonban egészen másképpen, mint ahogy az expresszionizmus, kommunizmus és szocializmus kívánja.

Nem kevesebb hatású a *Leopold Ziegler* nagyszerű könyve: *Az Istenek átváltozása*. Ez a könyv a legsikeresebb eredménye a Hartmann és Drews iskolájának. A modern skeptizmus kellős közepén állva, azt igazolja Nietzsche és Feuerbach nyomán, hogy a történelem az Istenek átalakulásával az Istenben vetett hitet cáfolja meg. A könyvnek ez a negatív oldala azonban nem lényeges jelleme. Mélységes összefoglalása a kereszténység szívének, a keresztnek és az áldozat eszméjének. Az életet komolyan, mélyen szemléli s éppen ebben különbözik ezen iskola egyéb termékeitől. Ez az író még sokat ígér.

Más irányban nem kevésbé fontos Kayserling: *Egy filozófus utazása* című műve. Ez egy nagy művészettel összeállított vallásfilozófiai mű, amelyben az író Indián, Ceylonon, Japánon, Chinán és Amerikán át való utaztában leírja tapasztalatait. Az ind szellemet a nyugati tevékenységgel igyekszik párosítani és a Hesszeni nagy herceg segítségével megalakította az ő „Bölcsesség iskoláját”. Ez egészen arisztokrata típusú iskola, mely csak kiválasztottaknak és nem a tömegnek szól. Az ind szellemnek ápolása legfőbb feladatai közé tartozik. Kayserling összeköttetésben van Rabindranath Tagoreval s a Yoga típusú szellemi gyakorlatokat már be is vezették.

Egyebüzt is a vallásos vágyódás a csodás Indiába s általában a csodák honába kalandoz. A spiritizmus mindenfelé terjed s a theozófiának minden hajtása termékeny talajra talál. A nép mindenképen a természetfölöttire vágyik s a mellett igazolni akar mindent tapasztalati úton és „tudományosan”.

A theozófiai mozgalmak között a legsikeresebb a Rudolf Steiner Antrozófiája. Steiner az ember szellemi képességeit akarja kifejleszteni. A szunnyadó szellemi orgánumoknak (ő lotusz virágoknak nevezi) kifejlődés útján látomással kell birniok a láthatatlan világról. Kidolgozott egy teljes Yoga rendszert, melyet a teljes odaadásra, elmélyedésre és megszentelődésre alapított. Ezt az elméletét: *Hogyan nyerhetünk tudást egy magasabb világban* című művében fejtette ki. Ebben különös rendszere van a kozmikus költészetnek, összefoglalván a korai keresztény gnoszticizmusnak minden maradványát, az indiai gondolkozás töredékeit, a theozófia spiritista képviselőit s mindezeket élénken felfrissítve az ő képzeletével. Az embernek a testen, a lelken, szellemen kívül van egy csillagszerű teste, amit ő aurának nevez. A világ különböző állapotokon ment keresztül, mióta jelen állapotát elérte: Szaturnus, nap, hold és más állapotokon. Krisztológiája rokon a gnosztikusokéval, szerinte

Jézus az istenségnek egy neme. A földi Krisztus két alakból áll, amely egyesült a gyermekben a templomban. Steiner egyébként végtelenül tág rendszere nagy hódítást tett a háború után. Az ő ügyéért sokan lelkesedtek és az egész Németországot elárasztják propagandával. Steiner rendszere minden problémát meg akar oldani s így természetesen a társadalmi kérdést is. Az igazságszolgáltatás és politika az egyenlőség elvén, az adminisztráció a testvériség elvén, a szellemi élet: a művészet, tudomány és a nevelés az igazság elvén szervezendő. Az orvostudomány számára is készített új gyógymódokat. A művészet is tőle kell, hogy utasításokat kapjon, az ő hivatása be lévén igazolva a Bazelhez közel fekvő templomban, melyet ők Goetheneanumnak neveznek.

Hogy Steinernek isteni erőre volna szüksége abból a szempontból, hogy elveit megvalósítsa, az természetes. Azonban hatása mégis nagy. A nép a magasabb élet és gyógyulás után szomjuhozik s kétségbeesésében elhagyja a régi és gyakran jó utakat s újakat keres, mert mélyen lezuhant.

Most már a régi útra térünk és azt a kérdést vetjük föl: „Milyen jelentőségük van ma a német egyházaknak s azoknak, akik közel állanak hozzá? Minő életet alkottak az idők ezen zivatarában a teremtő energiák?”

Először röviden a külsőségekkel kell kezdem. A forradalom az egyházak alkotmányára rengeteg csapást mért. Németországban az egyházi élet lehető legszorosabb viszonyban volt a polgári kormányzattal. A különböző országok fejedelmei egyuttal az egyházak superitendensei (püspökei) voltak. A forradalom, amely elűzte a fejedelmeket, összeontotta az egyház alkotmányát is. Új alkotmányról kellett gondoskodnia az evangélikus egyháznak. Az egyház külön vált az új alkotmányban az államtól. Az egyházak és teológiai fakultások teljesen anyagi segély nélkül maradtak. Az új törvények az egyháztól elválasztották az iskolát is. Az újjászervezésnek három módja volt lehetséges. Először konfeszszionális egyházak, mint lutheránus és kálvinista egyház, orthodox és liberális alakítása az egész Németországban. Másodszor az egyházi szervezeteknek különböző államokban a régi alapon való ujjaalkotása a régi területek határaival a fejedelmek nélkül. A harmadik lehetőség a kettőnek egyesítése olyanformán, amint Angliában az independensek a maguk külön hivallásával összeköttetésben vannak az állam egyházzal. Általános kívánság a másodikat választotta Németországban. Egészséges történelmi érzéssel a több állam egyháza most jobban össze van kapcsolva, mint a háború előtt, a „Német evangéliumi szövetségben“, ámbár ezen kötelék meg sem közelíti a katolikus egyház egységesítő erejét. Az egyház erejének fejtődését két nagy ok zavarja:

egyik a német pénz elértéktelenedése, amely csaknem az egész német szellemi életet végpusztulással fenyegeti; másik a szociáldemokrata többség olyan elhatározása, hogy az egyháztól minden segínyt azonnal megtagadott. Az utóbbi veszedelmen később segítettek, de a pénzkrisis ma is fönnáll.

Ezen rövid külső rajz után térjünk rá a belső, szellemi életre.

Az idealista irányzat, amelyet közönségesen liberálisnak nevezünk, jelenleg nagy küzdelmet folytat. Ugy tűnik föl, mintha tulságosan átjárta volna a háború előtti közművelődés világiassága, mintha tulságos nagy mértékben össze lett volna kötve a liberális állammal. Az individualizmus bélyegét hordozván magán, amely a kápitalizmus és imperializmus minden bűneért felelős (amint a szociálista mondja), de felelős a szociálista összeomlásért is, (amint a konzervatív mondja), az ifjak a vallásban is, miként a politikában, a jobb és baloldaliak egyaránt, a szélsőségek felé hajlanak. A keresztény ideálizmus nem adja föl természetesen a harcot. Két legnagyobb harcosa még él és vátozhatlanul dolgozik előadásokban és könyvekben. Ez a két nagy és kiváló szellem Harnach¹⁾ és Euchen, mindkettő több mint 70 éves. Euchen körül egy társaság alakult, amelyet „Euchen ligának“ neveznek, amely idealista alapon akarja helyreállítani az erkölcsiséget és metafizikát, de ápolja a vallásos életet is és igyekszik együtt haladni a kereszténység reformálásával. Harnach beszédeit és esszéit két új kötetben adta ki, melyben bebizonyította újból szellemének gazdagságát. Harnach a mai kor durvasága, szellemi élettől való elfordulása, vallástalansága közepette úgy áll előttünk, mint Goethe klasszicizmusának utolsó sugára. 1921-ben jelent meg *Markionja*, amelyen egész életén át dolgozott s amely Istenről, a világról s az újtestamentumról alapvető kérdéseket tartalmaz és amely messze túlnőtt a történelmi esszé határainál. Friedrich Naumann (akit harmadiknak említettem) szerencsétlenségére túl korán áldozatul esett a háború nélkülözéseinek és a reá nehezedő nagy feladatoknak. Benne a birodalomnak egy nagy reménye veszett el. Az ő mély és szeplőtlen személyiségének talán sikerült volna a különböző nézeteknek a centrumban való egyesítése és mély vallásos hite közéletünket hatalmas értékes elemmel termékenyítette volna meg. Még sok ifjú teologusunk pusztult el a háború nélkülözései és a megszaprodott bajok miatt túl korán. A kiváló Wilhelm Bousset meghalt 1920-ban, aki a vallástörténelemnek nemcsak a feje volt, hanem mint szónok és szervező erő is kiváló volt a nyilvános tevékenységben. 1923-ban pedig meghalt Troeltsch, akinek mély vallásossága végig vonult filozofiai munkásságán.

¹⁾ Azóta meghalt.

Középkorú teologusaink közül két egymástól elütő egyént kell megemlítenem. Egyik Karl Holl, aki Lutherről írt könyvével tünt föl s aki tanártársa Harnachnak, a berlini egyetemen. A másik az ellenkező irányu Rudolf Ottónak „A szentről“ írott könyve, amely már eddig tizenegy kiadásban jelent meg s a miszticizmusba vezet. Nagy sikere a misztikus elemekben van, amely ma annyira áthatja a lelkeket. Azonban nemcsak a misztikum teszi oly olvasottá az Ottó könyvét, hanem az, hogy e szerző feltárta az emberek előtt saját mélységüket, amely megremeg a megmérhetetlen, *az egészen más, a csodálatos előtt*. A Goethe nyelvén: ez a végső hódolat azért, aki fölöttünk, körülöttünk és bennünk van. Ottó az ő mély, általános, különösen az indiai vallásokba való bepillantással összekapcsolja az embert és az Istenség végső titkának legmélyebb megértését egymással. Itt keresendő hatásának titka.

Még csak Johanes Müllert kell röviden megemlítenem, aki ugyan független, de azért közel áll ezen irányzathoz. Műveit a természet iránt való rajongás, Isten és emberszeretet hatják át.

A németországi szabad protestantizmusnak számtalan társulata van, amelyek a szervezeti küzdelmek és a szellemi betegségek korszakában nagy fontosságúak. Az egyházpolitika szempontjából a szabad protestánság ligájában egyesültek, melynek vezető lapja *A Keresztény Világ*, melyet Rade tanár vezet a régi, szabad, nemes szelében. Ezen irányzattal együtt dolgozik „Az evangélikus társadalmi kongresszus“, melynek irányításában Harnach és Naumann tevékeny részt vettek. A társadalmi kérdések ily nagyon kiéleződése mellett a kongresszus középutjai alig vannak hatással a népre.

Ezen ideálista kereszténységen kívül van egy orthodox csoport, akik magukat „modern positivistáknak“, vagy „Krisztus hiveinek“ mondják és valójában Ritschel elmélkedő teológiájának a képviselői. Ezen irányzat neves emberei: Schatter, Reinold Seeberg, Schäder, Ihmahls és egy nagy hatásu professzor: Karl Heimat.

Ez a pozitívnek nevezett irányzat uralja a német államok egyházait, kivéve Thüringiát, talán Badent és Hessent. A legujabb események elhatározóan erősítették hatalmát. A mostani nyomasztó helyzet összemorzsolja az elmélkedő lelkeket, a középosztály a vallásban a konzervativizmusra tér, a szociálisták tömege pedig még nem nyerhető meg a szabadelvü ideálista kereszténységnek. A mai orthodoxia nemcsak ellene van minden szabadelvü teológiának, hanem egész öntudatosan hadat üzent a német ideálistizmusnak is. A támadást Schatter kezdette, Grützmacher folytatta és a hallei Lutgart professzor temetési beszédet is mondott róla: „A német ideálistizmus vallása és annak vége“ címen. Az egyház új alkotmányának megszervezésekor az orthodox szempontok érvényesültek Thüringia kivételével.

Korunk szellemi hőfoka egy egészen új teológiai irányzatot teremtett és talán irányt adott az egyház kebelében levő új vallásos folyamatnak, amely erősen neki támad az ortodox és liberális irányzatnak. Ez a teológiai mozgalom átvette a kritikai vizsgálódás módszerét és eredményeit, sőt a kritikában teljes radikálizmusra törekszik. Radikálizmusában a fő pontokban visszatér Lutherhez, az isteni kegyelem egyetlen gondolatához. Luthert is nagyon egyoldaluan, Kálvin után magyarázza. A fő hangsúlyt Luther *De Servo arbitrio* értekezéséből az ismeretlen és homályos istenre fektette. Többet beszél Isten haragjáról, mint kegyelméről, többet a büntetésről, mint az atyai jóságról. Az erős tagadás, amely oly aktiv az expressionistáknál, ezen ifjú teologusoknak is sajátosságai közé tartozik. Minden emberi kultúra istenellenes szerintük. A vallást úgy tüntetik föl, mint képzelődést. Csupán az Isten jóságát tűrik meg. Szerintük a hit nem tapasztalás, hanem csak egy üreg, amelybe az Isten kegyelme belefolyik. Legfőképpen ezt a frázist utálják: vallásos tapasztalat. Nietzsche és Dosztojevszkij a csöndes inspiratorai ennek az új közösségnek. A liberálizmus elleni durva támadással „Nekik kell” címen megjelent művében vitatta, hogy a keresztény ideálizmus és a mai egyház nem az Isten műve. Csak az istentelen szociálisták valósítják meg az Istennek szeretetről való akaratát, akár tudva, akár nem tudva: nekik kell. Ott van mellettük az ifjabb Blumenthal, aki Tolsztojhoz hasonló kommunizmust proklamált. Ezen irányhoz Schweitzből, a háború legelején jött át Németországba és a társadalmi kérdésekkel foglalkozott főképpen. Ennek hívei közül sokan csatlakoztak a szociáldemokrata párthoz; különösen a radikális osztályból, amely magát függetlennek nevezte. A demokrata pártot azért szerették jobban, mert az különös komolysággal dolgozott a háború ellen, később azonban csak tisztán vallásos kérdésekkel foglalkoztak. Csupán Tillik és Mennike mentek tovább szociális kérdéssel foglalkozva. Legujabban Karl Barth, jelenleg göttingai egyetemi tanár lett ez ügy vezére, és Gogarten thüringiai lelkész. Az új irányzat más képviselőivel egy új folyóiratot adnak ki: *A korszakok között*, mely tovább folytatja alapvető forradalmi céljaikat. Ez a kor kérdéseinek mélyére ható irányzat mélyen megragadja a szíveket és sok követőre talál különösen az ifjak között. A régi liberálizmus igen fáradtnak és felületesnek látszik, nincsen hozzászokva az élet sötét oldalaihoz és erőszakosságaihoz, igen barátságos a civilizációhoz és hajlamos a megalkuvásra. Csak az Istent illeti meg a hatalom, a dicséret és dicsőség; az ember semmi, a semminél is kevesebb, egy elveszett és elvetemült bűnös. Mély komolyság látszik ebben az irányzatban, amely telve van igérettel és tüllel, hogy az embereket Istenhez vezesse.

Végül meg kell még említenem a katolikus egyházban levő misztikus irányzatot. Ennek a feje professzor *Guardini*, az ifjú katolikusok vezére, akit egyszerre hívtak meg Breslauba és Berlinbe. Egy új, az egyház által megtürt modernizmus fejlődött ki, amely csodálatos propagandát űz. Kiváló költője: Jakob Kneip. Érdekes, hogy a judaizmus is fölfedezte az ő misztikus lelkét. A cionista vezérek egyike: Martin Buber, csodálatos dolgokat beszél el „Chassidin“ rabbiról. Ezek után azt kellett várnunk, hogy az evangélikus egyház sem zárkózik el a misztikus és szákrámentális irányzattól. Amint már szó volt róla, nagyon enyhe alakban megjelent Rudolf Ottónál. Sokkal nagyobb mértékben fejlesztette ki ezt Fridrich Heiler, korábban katolikus pap, ma marbourghi egyetemi tanár. Régi egyházából magával hozta a misztikus kegyesség iránt való nagy szeretetet, az ünnepies és szép s a nőies iránt való rajongását, amely a Mária kultuszban van megtestesülve. Ebben az irányban hatalmasan befolyásolja az ifjúságot. A német ifjú evangélikusok közül sokan természetes miszticizmusban és Isten szeretetében élnek s arra törekszenek, hogy minél szebb és művésziesebb szertartással fejezzék ki vallásos rajongásaikat.

Mindezeknél van egy erősebb irányzat, amely magát „Magas egyháznak“ nevezi és bizonyos hasonlóságot mutat az angliai hasonló nevű irányzathoz. Van valami hasonlósága a katholicizmushoz s második elnöke, egy szászországi pap, át is ment Rómához. Ezen irányzat jelentőségének az igazolására felhozhatjuk, hogy Rittelmeyer, ezen finom, nagytehetségű berlini lelkész, hasonló törekvésekre szenteli idejét és ezen törekvések előmozdítására egy egészen új társulat alakult (A kereszténység társulata) egy erre a célra szolgáló folyóirattal. Rittelmeyert először Steiner antrozofiája ragadta el a keresztény liberálizmustól, aminek ő meleg keresztény hitet és szeretetet adott. Azonban az ő fő műve egy új kultusz, amely az egész életet misztikus szákrámentális koszorúval veszi körül, a legszebb zenével és esztétikai formával akarja a mi túlságosan józan evangélikus egyházunkat az Istenhez való közvetlenséghez és tapasztalathoz vezetni. Azt mondják, mintegy harminc pap van elfoglalva különböző városokban a kereszténység eme társulatával. Sok ifjú teologus közel áll, sőt némelyek benne is vannak teljesen ezen mozgalomban. A miszticizmus és a szép szertartások után való vágyódás általános. Megkísérelték, hogy behozzák a *csönd szentségét*, a quäckerek mintájára.

A quäckerek említése rávezet arra, hogy ezen felekezet és társulatok befolyásáról is néhány szót szóljak. Érthető, hogy az az apokaliptikus hangulat, amely még mindig uralkodik Németországban, ha ma már nem is olyan nagy mértékben, mint öt évvel ezelőtt, különösen

kedvező ezen felekezetnek. Amit Spengler „Nyugat összeomlása“ jelent a művelt elméknek, a világ végének prédikálása, mint az adventisták és a „komoly bibliai tanulmányozók“ hirdetik, vagy még ezeknél is kisebb szekták, azt jelenti a műveletlenek számára. A nyugtalan lelket még nyugtalanabbá tette és mégis éppen ez által nyugtatta meg. Az ember inkább az Isten kezébe, mint az emberek kezébe esik. A „barátok“ társasága, vagy másképen quäckerek nem ily módon hódították meg a német szívet, hanem szeretetteljes szolgálataikkal, képviselőinek jóságával és tiszta erkölcsével, amint működtek a háború utáni legsötétebb napokban.

Amíg szeretetteljes szívvel gondolok rájuk, nem nézhetek el az egyházakban munkáló béke és barátság munkásai fölött sem, akik a népek közötti egység visszaállításán dolgoznak. Németországban sokan olyanok is részt vesznek az ily munkában, akik eddig az ily törekvésektől távol állottak. Legnagyobb értéke van ebben a tekintetben Söderblom érseknek. Korábban egy összejövetelt rendezett és az ő papi egyénisége alkalmasnak látszik arra, hogy az evangélium munkásait az egész világon összehozza a háború ellenségeskedése és gyűlölködése után a keresztény szeretett egységében.

Fordította: Benczédi Pál,
h.-ujfalvi lelkész.

A Krisztustan a húszadik században.

Az idő és fejlődés végtelenségében a véges emberi gondolkozás számára igen nagy jelentőségű egy új század, a melyet meg is szoktunk úgy tekinteni, mint határkövet az emberiség történetében és gondolkozásában. S valóban. bár az átmenet csaknem észrevétlen, minden új század lényeges változásokat hoz elő az ember társadalmi, vallásos, bölcsészeti és tudományos gondolkozásában. A vallásos gondolkozásban, amely minket ez alkalommal érdekel, a leglényesebb változás az, hogy míg a tizenkilencedik század teologusait a biblia, különösen az újtestamentum *könyvei*, azoknak keletkezési ideje, egymáshoz való viszonya és szerzői foglalkoztatták leginkább, a húszadik század teologusai már ezekkel kevesebbet foglalkoznak, s őket inkább a könyvek belső tartalma, annak magyarázása, az egyes mondatokban megnyilatkozó egyéni hit és lelkiület, vagyis a „személyiség“ kérdése érdeklik, és a húszadik